

УДК: 159.99

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-5-15>**Яна Сухенко,**кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та особистісного розвитку, докторант,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України,
м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-А, к. 412.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧАС ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджуються особливості психофізіологічної детермінації індивідуальної освітньої траєкторії особистості. В якості незалежної змінної виступають часові властивості психіки (τ -тип, якість ходу власного годинника, фази великого біологічного циклу, орієнтація особистості в часі), залежної – загальні здібності, мотиви, стильові особливості навчальної діяльності як референти індивідуальної освітньої траєкторії особистості. Встановлено, що τ -тип особистості впливає на особливості розвитку загальних здібностей – технічного інтелекту, уважності, а також на готовність до переживання ситуацій невизначеності в ситуаціях навчання; орієнтація особистості в часі пов'язана з рівнем розвитку загального, вербального інтелекту, з проявом стилю діяльності; якість ходу власного годинника людини є передумовою розвитку її загальних здібностей (загального, вербального, технічного інтелекту), формування домінуючого стилю діяльності та імпліцитних уявлень про інтелект як властивість, яка змінюється, «нарощується» та збагачується під час навчання.

Ключові слова: індивідуальна освітня траєкторія, τ -тип індивіда, великий біологічний цикл, «хороший» годинник, академічна мотивація, імпліцитні теорії навчання, стиль діяльності.

Вступ

У мінливих, нестабільних, складних умовах VUCA-світу навчання упродовж життя стає невід'ємним атрибутом, максимом та імперативом для особистості, сприяє її успішній самореалізації, дозволяє крокувати в ногу з часом, забезпечує конкурентоздатність на ринку праці тощо. Активна та вмотивована навчальна діяльність у дорослому віці супроводжує особистісні зміни, сприяє формуванню та перебудові окремих психічних функцій, виникненню та диференціації нових видів діяльності й у цьому сенсі може претендувати на статус провідної діяльності.

Проблема індивідуальної освітньої траєкторії (далі – ІОТ) особистості має міждисциплінарний характер, досліджується педагогами, психологами, соціологами і нерозривно пов'язана з такими сучасними освітніми трендами як «освіта упродовж життя», «особистісно зорієнтоване навчання», «освітні переходи». У психологічних розвідках проблема ІОТ розглядається в аспекті прогнозування власного професійного майбутнього (Зеер, Симанюк, 2014); психологічних умов виявлення та підтримки ІОТ учня (Носова, 2009); психодидактичних принципів дистанційного е-навчання навчання, що створюють унікальні можливості для інтелектуального саморозвитку (Смульсон, 2009); просторово-часових характеристик особистості – її «топографії» як унікального поєднання внутрішніх засобів, способів, умов діяльності для досягнення поставленої освітньої мети в певних заданих зовнішніх умовах, як особливості руху/розвитку особистості на освітній мапі місцевості, як психолого-педагогічна технологія, що

зумовлює дидактичну потребу в постійному перевизначенні, довивизначенні навчального змісту в конкретних умовах (Лушин, 2017).

ІОТ особистості характеризується змістовою та динамічною неоднорідністю, виявляється в єдності стабільних і перехідних етапів і співвідноситься з проблематикою життєвого шляху особистості, що досліджується як базова категорія генетичної психології (Максименко, 2014), прикладної психології (Панок, 2014), в аспекті **соціально-психологічних практик конструювання життєвого шляху особистості** (Титаренко, 2016), педагогічної форми особистісних змінювань (Лушин, 2005). У зарубіжних публікаціях ІОТ особистості розглядається у єдності планових, структурованих етапів середньої, вищої освіти та нелінійних етапів, зумовлених зовнішніми ситуативними та внутрішніми мотиваційними чинниками (Pieghe, 2009); акцентується увага на сукупності переходів між рівнями освіти та установами, що призводять до різних рівнів освітнього капіталу й зумовлюються індивідуальним вибором особистості, структурами соціальної нерівності, можливостями доступу до освіти упродовж життя (Ago, Walther, 2017); представлено типологію студентських переходів (індукція, розвиток, становлення) в аспекті зміни напрямку руху в формальній освіті та перехідних періодів життя у новій плінній буденності (Gale, Parker, 2014).

У цій роботі ми виходимо з того, що ІОТ особистості має біопсихосоціокультурну природу, її психолого-педагогічний зміст конкретизується в освітньо-дидактичній, ресурсній, індивідуально- та соціально-психологічній, картографічно-хронологічній кате-

горіях; в психологічному вимірі є відображенням/проекцією освітнього потенціалу, потреб і можливостей суб'єкта навчання (як динамічної відкритої, саморегулюючої системи в єдності її когнітивних, мотиваційних, особистісних, ціннісних характеристик) в освітньому просторі або, метафорично – картографією особистості на мапі освітнього простору, невід'ємним атрибутом якого є часовий вимір, а у контексті нашого дослідження – психологічний час особистості.

Проблема психологічного часу особистості ґрунтовно розроблялася в одеській науковій школі. Експериментально досліджені уявлення про час, часову ретроспективу та перспективу, вікові особливості відображення об'єктивного часу та створені передумови для побудови цілісної теорії сприйняття часу (Елькін, 1962); сформовані уявлення про час як про об'єктивну реальність особливого роду, властивості якої відкриваються суб'єкту в тривалості, яку він безпосередньо проживає, та забезпечуються механізмом ходу власного годинника із певним передаточним числом (Цуканов, 2000); вивчені особливості вікового розвитку в масштабі інфрадіанного періоду та показано, що дискретність плину часу у психіці обумовлює періодичне коливання суб'єктивного стану та відображається на навчальній діяльності (Буганова, 1997); розкриті особливості становлення свідомості, детерміновані репрезентаціями часу (Киреева, 2010). Результати дослідження проблеми часу на особистісному рівні узагальнені та представлені у причинно-цільовій концепції психологічного часу особистості (Головаха, Кронік, 1984), концепції особистісної організації часу життя та діяльності (Абульханова-Славська, Березіна, 2001).

У названих працях відображається послідовність, логіка та напрями пізнання цього феномену: розуміння часу як суто об'єктивного явища – час-об'єкт, а людина-суб'єкт, що його сприймає та пізнає; перехід від категорії сприйняття часу до психологічної категорії суб'єктивного часу особистості та дослідження його за окремими загальнопсихологічними векторами: сприйняття, переживання, усвідомлення часу, неусвідомлювані компоненти; розширене трактування психологічного часу як соціального часу, тобто як явища, що має не лише біопсихічну, а й біопсихосоціальну природу; визначення орієнтирів, механізмів розвитку мотиваційно-регулятивного потенціалу психологічного часу особистості, проектування відповідних організаційних форм; розкриття темпоральної сутності особистості, визначення її ролі як організатора, координатора часу, інтеграція понять «особистість» і «час»; обґрунтування єдності особистості як відкритої системи та Все-світу, що здатна до породження особистісного часу, його розширення, примноження, прискорення або уповільнення, зрештою – вільного ставлення до часу та вільного вибору майбутнього.

За Б. Цукановим роль власного центрального го-

динника індивіда виконує мозок, який і визначає властивості суб'єктивного часу. Вроджену й константну одиницю часу (τ) індивіда дослідник визначає як відношення суб'єктивної відповіді до заданої тривалості та доводить, що її значення в людській популяції людини знаходиться в межах від 0,7 с. до 1,1 с. На основі даного значення він виділив типологічні групи та розкрив їх співвіднесеність з типами темпераменту, зі ставленням особистості до минулого, майбутнього й теперішнього. Для представників сангвіноїдної, рівноважної та меланхолічної груп визначено передаточне число у власному годиннику, що дає можливість обрахувати малий (дворічний) та великий біологічний цикли в їхньому житті. Виділені цикли співвідносяться з періодами та фазами психосоматичного розвитку, а точки фазової сингулярності є «поворотними пунктами» – віком, коли відбуваються «психологічні переломи», та/або з'являються ознаки характерних психосоматичних хвороб. Вікову періодизацію дослідник розглядає крізь призму пережитих великих біологічних циклів і пов'язує з ними можливості та ресурси самопізнання та саморегуляції особистості. Також доведено, що якість ходу власного годинника визначає інтелектуальний потенціал особистості та спеціальну обдарованість (Цуканов, 2000).

Отже, суб'єктивний (психологічний) час породжується особистістю, проявляється на різних рівнях її організації та має трансформаційний потенціал. У зв'язку з цим і постає питання про психологічні особливості часової детермінації ІОТ особистості.

Мета та завдання

Мета роботи полягає в дослідженні психологічного часу як детермінанти індивідуальної освітньої траєкторії особистості.

Завдання дослідження полягають у вивченні каузальних зв'язків між часовими властивостями психіки (τ -типом, якістю ходу власного годинника, фазами великого біологічного циклу, орієнтацією особистості в часі) та емпіричними референтами ІОТ (загальними здібностями, мотивами, стильовими особливостями навчальної діяльності особистості).

Методи дослідження

Емпіричне дослідження проводилося серед учнів випускних класів (206 осіб), педагогічних працівників Полтавської області, що навчаються на курсах підвищення кваліфікації (700 осіб), студентів ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НПП України (80 осіб), загальна кількість досліджуваних – 962 особи, вік – від 14 до 67 років ($M=35,3$; $SD=13,9$).

Діагностика незалежної змінної здійснювалася за методикою визначення індивідуальної одиниці часу особистості Б. Цуканова (Цуканов, 2000). У якості психологічних референтів ІОТ особистості досліджуються загальні здібності, мотивація, стиль навчальної діяльності та взаємодії суб'єктів навчання. Для цього використовуються: короткий відбірковий тест (адаптація В. Бузиним тесту Е. Вандерліка) (Ішков, 2013); опитувальники, спрямовані на виявлення

імпліцитних цілей навчального процесу (Т. Корнілова, С. Смирнов, на основі опитувальників К. Двек) (Корнілова, 2008); визначення типу мотивації до навчальної діяльності (Т. Гордєєва, О. Сичов, Є. Осин, на основі «Шкали академічної мотивації» Р. Валлеранда) (Гордєєва, 2013); опитувальник стилів діяльності (П. Хоні, А. Мемфорд, адаптація А. Ішкова, Н. Милорадової) (Ішков, 2013); анкета, укладена на основі визначених П. Лушиним типів реалізації особистісно зорієнтованого принципу навчання (Лушин, 2017).

Кількісна обробка даних із подальшою інтерпретацією та змістовим узагальненням здійснювалася за описовими статистиками, за U-критерієм Манна-Уїтні, H-критерієм Крускала-Уоллеса, з використанням статистичної програми SPSS (версія 17.0).

Результати дослідження

У дослідженні часові властивості психіки пред-

ставлені такими параметрами: т-тип особистості, фази великого біологічного циклу, орієнтація в часі, якість ходу власного годинника індивіда (Цуканов, 2000). В якості психологічних референтів ІОТ досліджуються: загальний, вербальний, технічний інтелект, уважність, інформованість; імпліцитні теорії навчального процесу: «нарощений інтелект», «здатність особистості до розвитку», «орієнтація на оволодіння майстерністю», «самооцінка навчання»; мотивація пізнання, досягнення, інтроєктована та екстернальна; стилі навчання (діяч, рефлексуючий, теоретик, прагматик); типи реалізації особистісно зорієнтованого принципу навчання (регламентований, толерантний, узгоджувальний, трансформаційний, дослідницький, супроводжувальний). Результати статистичної обробки даних за H-критерієм Крускала-Уоллеса та U-критерієм Манна-Уїтні представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Взаємозв'язок між часовими властивостями психіки та референтами індивідуальної освітньої траєкторії суб'єктів навчання

Референти ІОТ	Т-тип		Орієнтація в часі		Фази великого біологічного циклу		Якість ходу власного годинника	
	H	Asymt.	H	Asymt.	H	Asymt.	U	Asymt.
Загальний інтелект	3,0	0,56	8,3	0,02	1,1	0,78	3704,0	0,00
Уважність	11,6	0,02	0,4	0,81	3,6	0,31	4899,5	0,44
Інформованість	1,1	0,90	2,9	0,23	0,8	0,86	4828,5	0,36
Вербальний інтелект	1,1	0,89	14,6	0,00	0,5	0,91	3860,0	0,00
Технічний інтелект	13,5	0,01	3,4	0,18	1,1	0,79	3612,0	0,00
Нарощуваний інтелект	3,0	0,56	6,7	0,03	7,2	0,07	4264,0	0,03
Особистість, що розвив.	5,0	0,29	5,5	0,06	6,6	0,09	5022,5	0,70
Цілі навчання	0,7	0,96	0,6	0,73	3,1	0,38	5183,0	1,00
Самооцінка навчання	1,5	0,82	1,0	0,61	0,4	0,93	4638,5	0,20
Мотивація пізнання	13,1	0,01	0,8	0,69	3,4	0,33	4915,5	0,52
Мотивація досягнення	12,3	0,02	0,6	0,72	6,9	0,08	4838,0	0,41
Інтроєктована мотивація	2,6	0,63	0,6	0,74	1,0	0,81	4799,5	0,36
Екстернальна мотивація	8,7	0,07	0,7	0,70	1,9	0,59	4588,0	0,16
Діяч	6,8	0,15	1,3	0,53	3,1	0,37	4882,0	0,47
Рефлексуючий	5,2	0,26	4,3	0,12	4,6	0,21	4324,5	0,04
Теоретик	8,6	0,07	6,0	0,05	2,1	0,54	5106,5	0,85
Прагматик	1,8	0,77	2,8	0,25	1,6	0,66	4792,0	0,34
Регламентований	2,3	0,67	0,58	0,75	5,6	0,13	4551,0	0,12
Толерантний	9,7	0,05	4,08	0,13	1,7	0,65	4473,0	0,09
Узгоджувальний	2,8	0,60	0,94	0,63	7,1	0,07	4445,5	0,08
Трансформаційний	10,7	0,03	3,72	0,16	1,0	0,80	4083,5	0,01
Дослідницький	9,2	0,06	4,35	0,11	1,7	0,63	4583,5	0,15
Супроводжувальний	2,8	0,59	4,66	0,10	7,4	0,06	4319,0	0,04

Взаємозв'язки між τ -типом та психологічними референтами ІОТ вивчалися шляхом порівняння 5 груп, до яких увійшли досліджувані з різними значеннями власної одиниці часу – від 0,7 с до 1,1 с. Б. Цуканов зазначає, що у реальному природньому порядку типологічних груп знаходяться «чисті» та перехідні типи темпераменту (Цуканов, 2000). В експериментальній вибірці їх кількісний розподіл виглядає таким чином: холероїдний тип ($0,65 \leq \tau_1 < 0,75$; $n_1=25$), сангвіноїдний тип ($0,75 \leq \tau_2 < 0,89$; $n_2=166$), рівноважний тип ($\tau_3=0,9$; $n_3=36$), меланхолоїдний тип ($0,91 \leq \tau_4 < 1,05$; $n_4=461$), флегматоїдний тип ($1,05 \leq \tau_5 < 1,15$; $n_5=210$). Між виділеними групами мають місце статистично значущі відмінності за показниками розвитку уважності ($p=0,02$); технічного інтелекту ($p=0,00$); мотивації пізнання ($p=0,01$) та досягнення ($p=0,02$); за наданням переваги толерантному ($p=0,05$) та трансформаційному ($p=0,03$) типам реалізації особистісно зорієнтованого принципу навчання. Оскільки Н-критерій не показує, між якими групами й які саме відмінності існують, то подальший аналіз передбачав апостеріорні порівняння груп за допомогою U-критерія Манна-Уїтні ($p < 0,0051$ – критичний рівень значущості для 5 підгруп). В осіб, що належать до холероїдної групи, технічний інтелект (як здатність до розуміння сутності кількісних співвідношень, оптимального та швидкого розв'язання задач, «бачення» та «добудови» числових закономірностей, створення та використання геометричних образів у просторі) є нижчим ніж у представників меланхолоїдної групи ($72,82 < 122,57$; $p=0,004$). Уважність як здатність до концентрації уваги та важлива умова виконання будь-якої діяльності у сангвіноїдної групи нижче ніж у меланхолоїдної ($121,31 < 154,42$; $p=0,001$). Представники меланхолоїдної та флегматоїдної груп більше цінують трансформаційний тип реалізації особистісно зорієнтованого принципу навчання ніж представники холероїдної групи ($122,49 > 73,79$, $p=0,004$; $66,14 > 39,59$, $p=0,004$). Цей тип взаємодії означає, що «...межі між педагогом і слухачем умовні: кожен (педагог і слухач) – фахівець у своєму, кожна педагогічна ситуація – потенціал для розвитку всіх членів навчально-педагогічної групи. Для педагога рівень невизначеності високий – постійна трансформація/довизначення та перевизначення навчального змісту та форм/способів взаємодії заради розв'язання спільної задачі» (Лушин, 2017). Відмінності за показниками розвитку мотивації пізнання між меланхолоїдною та флегматоїдною групами підтвердилися лише на рівні тенденції ($154,68 < 183,17$; $p=0,010$), аналогічна ситуація має місце й з мотивацією досягнення ($155,43 < 181,63$; $p=0,018$).

Взаємозв'язок між орієнтацією досліджуваних в часі та означеними референтами ІОТ вивчався шляхом порівняння 3 груп досліджуваних: орієнтованих на минуле ($n_1=35$), теперішнє ($n_2=426$) та майбутнє ($n_3=222$). Статистично значущі відмінності між дани-

ми групами за Н-критерієм Крускала-Уолліса виявлені за показниками розвитку загального інтелекту ($p=0,02$), вербального інтелекту ($p=0,00$); за проявом імпліцитної теорії «нарощеного інтелекту» ($p=0,03$); за проявом стилю діяльності «теоретик» ($p=0,05$). Апостеріорні порівняння підгруп досліджуваних за U-критерієм Манна-Уїтні ($p < 0,017$ – критичний рівень значущості для 3 підгруп) свідчать, що в осіб, які орієнтуються на минуле, рівень загального та вербального інтелекту є нижчим ніж у осіб, які орієнтуються на теперішнє ($90,07 < 135,64$, $p=0,008$; $73,79 < 137,05$, $p=0,000$); у осіб, які орієнтуються на минуле, вербальний інтелект нижче, ніж у тих, які орієнтовані на майбутнє ($38,55 < 64,60$; $p=0,002$). Стосовно впливу часової орієнтації на стиль діяльності, можна стверджувати, що особи, які живуть «тут і тепер», схильні менше теоретизувати ніж особи, орієнтовані на майбутнє ($162,58 < 190,07$; $p=0,017$).

Вивчення взаємозв'язків між фазами великого біологічного циклу та психологічними референтами ІОТ здійснено шляхом порівняння 4 груп індивідів, які знаходяться: у першій ($n_1=115$), другій ($n_2=81$), третій ($n_3=62$), четвертій ($n_4=90$) фазах великого біологічного циклу. Відмінності між цими групами осіб виявлені на рівні тенденцій за такими параметрами: «нарощений інтелект» ($p=0,07$), «особистість, здатна до розвитку» ($p=0,09$); академічна мотивація досягнення ($p=0,08$); «узгоджувальний» тип реалізації особистісно зорієнтованого принципу навчання, коли педагог заздалегідь не може все знати про дорослого учня, тому зміст і форми навчання узгоджує з реальними слухачами, коригує під їхні конкретні запити ($p=0,07$), та «трансформаційний» ($p=0,06$). Через недостатньо переконливі статистичні результати подальші апостеріорні порівняння між групами не проводилися.

Для вивчення зв'язку між якістю ходу власного годинника та референтами ІОТ порівнювалися 2 групи: з «гарним» годинником ($SD \leq 0,10$; $n_1=81$) та з «поганим» годинником ($SD \geq 0,20$; $n_2=128$). Якість ходу власного годинника характеризує відхилення від значення власної одиниці часу індивіда в різних спробах його відтворення й на різних проміжках тривалості пред'явленого проміжку часу – «гарний годинник» зберігає високу сталість ходу на різних відрізках часу з мінімумом варіацій (Цуканов, 2000). Статистичні результати свідчать, що в осіб з «гарним годинником» вище розвиненими є загальний ($123,3 > 93,4$; $p=0,00$), вербальний ($121,3 < 94,7$; $p=0,00$) та технічний інтелект ($124,4 > 92,7$; $p=0,00$); краще сформовані уявлення про нарощений інтелект ($116,4 > 97,8$; $p=0,03$). Натомість, в осіб з «поганим» годинником яскравіше проявляється рефлексуючий стиль діяльності ($111,7 > 94,4$; $p=0,04$).

Отримані результати узгоджуються з висновками Б. Цуканова, З. Киреевої щодо «гарного годинника» як показника інтелектуального потенціалу особистості та зв'язків орієнтації в часі з розвитком інте-

лекту (Цуканов, 2000; Киреева, 2010). За даними В. Буганової, дискретність плину часу у психіці суб'єкту обумовлює періодичне коливання суб'єктивного стану, що відображаються на результатах навчальної діяльності (Буганова, 1997). У нашому дослідженні зв'язок між інфрадіанними періодами та референтами ІОТ виявлено на рівні тенденції, що спонукає до поглибленого дослідження проблематики ІОТ особистості, зокрема у площині емоційної та особистісної динаміки. Висновки З. Киревої стосовно того, що різні за своїм потенціалом пізнавальної діяльності індивіди досягають подібних результатів в пізнанні дійсності за рахунок істотної ролі досвіду в організації пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом (Киреева, 2010), підтверджують актуальність подальших наукових розвідок щодо продуктивних моделей психолого-педагогічного супроводу ІОТ особистості.

Висновки

Емпіричне дослідження причинно-наслідкових зв'язків між часовими властивостями психіки та визначеними референтами ІОТ показало, що τ -тип індивіда впливає на особливості розвитку його за-

гальних здібностей – технічного інтелекту, уважності, а також на уподобання щодо типу взаємодії у процесі навчання, зокрема у плані готовності до переживання ситуацій невизначеності; орієнтація особистості в часі пов'язана з розвитком загального та вербального інтелекту, з проявом стилю діяльності; якість ходу власного годинника є передумовою розвитку загальних здібностей, зокрема загального, вербального, технічного інтелекту, формування домінуючого стилю діяльності, а також імпліцитних уявлень про інтелект як властивість, яка змінюється, «нарощується» та збагачується під час навчання. Взаємозв'язок між фазами (чвертями) великого біологічного циклу та референтами ІОТ підтверджено лише на рівні тенденції. В цілому отримані результати підтверджують існування каузальних зв'язків між психологічним часом особистості та означеними референтами ІОТ особистості.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з вивченням ролі фазової сингулярності в динаміці освітніх переходів, а також з дослідженням особистісних чинників ІОТ особистості.

REFERENCES

1. Abulhanova, K. A., Berezina, T. N. (2001). *Vremya lichnosti i vremya zhizni [Personality time and lifetime]*. Saint Petersburg: Aleteyya [in Russian].
2. Bugarova, V. M. (1997). *Dyskretnist psichichnogo rozvytku v masshtabi chasu [Discreteness of mental development in a time scale]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
3. Golovaha, E. I., Kronik, A. A. (1984). *Psihologicheskoe vremya lichnosti [Psychological time of personality]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
4. Gordeeva, T. O., Syichev, O. A., Osin, E. N. (2014). Oprosnik «Shkala akademicheskoy motivatsii» [Scale of academic motivation]. *Psihologicheskii zhurnal – Psychological journal*, 4, 96-107 [in Russian].
5. Zeer, E. F., Syimanyuk, E. E. (2014). *Individualnyie obrazovatelnyie traektorii v sisteme nepreryivnogo obrazovaniya [Individual educational trajectories in the system of continuous education]*. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii – Pedagogical education in Russia*, 3, 74-82 [in Russian].
6. Ishkov, A. D. (2013). *Uchebnaya deyatel'nost' studenta: psichologicheskii faktoryi uspekhnosti: monografiya [Educational activity of the student: psychological factors of success]*. 2nd ed. rev. Moscow: FLINTA [in Russian].
7. Kireeva, Z. A. (2010). *Razvitie soznaniya, determinirovannoe vremenem. Monografiya [Development of consciousness, determined by time]*. Odesa [in Russian].
8. Kornilova, T. V. (2008). *Modifikatsiya oprosnikov K. Dvek v kontekste izucheniya akademicheskikh dostizheniy studentov [Modification of questionnaires K. Dvek in the context of studying academic achievements of students]*. *Psihologicheskii zhurnal – Psychological journal*, 3, 86-100 [in Russian].
9. Lushin, P. V. (2005). *Lichnostnyie izmeneniya kak protsess: teoriya i praktika [Personality changes as a process: theory and practice]*. Odessa : Aspekt [in Russian].
10. Lushin, P. V. (2017). *Haos i neopredelennost: ot stradaniya – k rostu i razvitiyu: monografiya [Chaos and Uncertainty: From Suffering to Growth and Development: Monograph]*. Kiev (Seriya «Zhivaya kniga»; T. 4) [in Russian].
11. Maksimenko, S. D. (2014). *Zhittievyi shlyakh osobystosti yak bazova kategoriya genetichnoi psichologii [Life way of personality as a basic category of genetic psychology]*. *Naukoviy visnyk Mykolaivskogo derzhavnogo universitetu imeni V. O. Suhomlynskogo. Seriya : Psihologichni nauki – Scientific Herald of V.O. Sukhomlynskyi Nikolaev State University. Series: Psychological Sciences*, 2.12, 5-13 [in Ukrainian].
12. Nosova, E. P. (2009). *Psihologo-pedagogicheskie usloviya viyavleniya i podderzhki individualnoy obrazovatelnoy traektorii uchenika [Psychological and pedagogical conditions for identifying and supporting the student's individual educational trajectory]*. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
13. Panok, V. H. (2014). *Zhyttievyi shliakh osobystosti yak katehoriia prykladnoi psichologii [Life way of personality as a category of applied psychology]*. *Naukoviy visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universitetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriya: Psichologichni nauki – Scientific Herald of V.O. Sukhomlynskyi Nikolaev State University. Series: Psychological Sciences*, 2.12, 146-151 [in Ukrainian].
14. Hundertailo, Yu., Klymchuk, V., Kliapets, O. (2016). *Psichologhiia zhyttietvorennia osobystosti v suchasnomu sviti: monografiya [Psychology of the person's*

life-formation in the modern world: monograph]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

15. Smulson, M. L. (2009). *Intelektualnyi samorozvytok u virtualnomu osvithnomu seredovyshchi: zmina paradyhmy* [Intellectual self-development in a virtual educational environment: changing the paradigm]. *Aktualni problemy psykholohii: Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia – Actual Problems of Psychology: Psychological Theory and Technology of Learning*, 6. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

16. Tsukanov, B. I. (2000). *Vremya v psihike cheloveka* [Time in human psyche]. Odessa : Astroprint [in Russian].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / Абульханова К. А., Березина Т. Н. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.

2. Буганова В. М. Дискретність психічного розвитку в масштабі часу [Текст] : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / Буганова Ванда Миколаївна ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 1997. – 24 с.

3. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – Киев : Наукова думка, 1984. – 209 с.

4. Гордеева Т. О. Опросник «Шкала академической мотивации» / Гордеева Т. О., Сычев О. А., Осин Е. Н. // Психологический журнал, 2014. – Том 35. – № 4. – С. 96–107.

5. Зеер Э. Ф. Индивидуальные образовательные траектории в системе непрерывного образования / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Педагогическое образование в России. – 2014. – № 3. – С. 74–82.

6. Ишков А. Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности : [монография] / А. Д. Ишков – 2-е изд., стер. – М. : ФЛИНТА, 2013. – С. 174–177.

7. Киреева З. А. Развитие сознания, детерминированное временем. Монография / З. А. Киреева. – Одеса, 2010. – 380 с.

8. Корнилова Т. В. Модификация опросников К. Двек в контексте изучения академических достижений студентов [Текст] / Т. В. Корнилова [и др.] // Психологический журнал. – 2008. – № 3. – С. 86–100.

9. Лушин П. В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П. В. Лушин. – Одесса : Аспект, 2005. – 334 с.

10. Лушин П. В. Хаос и неопределенность: от страдания – к росту и развитию: Монография / Лушин П. В. – Киев, 2017. – 144 с. – (Серия «Живая книга» ; Т. 4).

17. Elkin, D. G. (1962). *Vospriyatie vremeni* [Perception of time]. Moscow: Izd-vo Akad. ped. nauk RSFSR [in Russian].

18. Doray Pierre, Picard France, Trottier Claude, Groleau Amélie (2009). Educational Pathways: Some Key Concepts. *The Canada Millennium Scholarship Foundation, Millennium Research Series*, 44.

19. Gale, Trevor and Parker, Stephen (2014). *Navigating student transition in higher education: induction, development, becoming, in Universities in transition: foregrounding social contexts of knowledge in the first year experience*. University of Adelaide Press, Adelaide, S. A.

20. *STYLE: Strategic Transitions For Youth Labour In Europe*. Retrieved from: <http://www.style-research.eu/resource-centre/glossary/educational-trajectories/>.

11. Максименко С. Д. Життєвий шлях особистості як база категорія генетичної психології / С. Д. Максименко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухолинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 5–13.

12. Носова Е. П. Психолого-педагогические условия выявления и поддержки индивидуальной образовательной траектории ученика: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Носова Е. П. – М., 2009. – 142 с.

13. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології / В. Г. Панок // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухолинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 146–151.

14. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі: монографія / Ю. Гундертайло, В. Климчук, О. Кляпець та ін. ; за ред. Т. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2016. – 320 с.

15. Смульсон М. Л. Інтелектуальний саморозвиток у віртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми / М. Л. Смульсон // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання. / За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Т. 8. вип. 6. – 332 с.

16. Цуканов Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. – Одесса : Астропринт, 2000. – 220 с.

17. Элькин Д. Г. Восприятие времени / Элькин Д. Г. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1962. – 311 с. : ил.

18. Pierre D. Educational Pathways: Some Key Concepts / Doray Pierre, Picard France, Trottier Claude, Groleau Amélie // *The Canada Millennium Scholarship Foundation, Millennium. Research Series*. – 2009. – no. 44, June.

19. Gale T., Parker S. Navigating student transition in higher education: induction, development, becoming, in Universities in transition : foregrounding social contexts of knowledge in the first year experience / Trevor Gale and Stephen Parker. – University of Adelaide Press, Adelaide. – S. A. – 2014. – pp.13-39.

20. STYLE: Strategic Transitions For Youth Labour In Europe : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.style-research.eu/resource-centre/glossary/educational-trajectories/>

Yana Sukhenko,

*PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Psychology and Personal Development, doctoral student,
University of Education Management, National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
52-a, Sichovykh Striltsiv Str., Kyiv, Ukraine*

PSYCHOLOGICAL TIME AS A DETERMINANT OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL PATH

The article deals with the psychological time as the determinant of the individual educational path of a personality. An independent variable is the temporal properties of the psyche (τ -type, the quality of the course of the biological clock, the phase of the big biological cycle, the orientation of the person in time), dependent – general abilities, motives, stylistic features of the educational activity as referents of the individual educational path. Psychodiagnostics was carried out according to the method of determining the individual unit time of personality (B. Tsukanov), a short selection test (E. Vanderlik, adaptation of V. Buzina), a questionnaire for identifying the implicit goals of the educational process (K. Dvek, adaptation of T. Kornilova, S. Smirnov), a questionnaire for determining the type of motivation for educational activity (R. Valerand, T. Gordeeva's adaptation), a questionnaire on educational activities styles (P. Honey, A. Memford, A. Ishkova, N. Miloradova's adaptation), a questionnaire compiled on the basis of P. Lushyn's types of realization of individual training principle by a personality. It has been found that τ -type of a person affects the peculiarities of the development of general abilities – technical intelligence, attentiveness, and willingness to experience situations of uncertainty in learning. Personality orientation in time correlates with the level of the maturity of general, verbal intelligence, and the manifestation of the activity style. The quality of a person's biological clock is a prerequisite for the development of his/her general abilities (general, verbal, technical intelligence), the formation of the dominant style of activity, and the implicit ideas of the intellect as a property that changes, and gets enriched while studying. The correlation relationship between the phases (quarters) of the big biological cycle and the individual educational path is confirmed only at the level of the tendency. The obtained results confirm the hypothesis about the psycho-physiological determination of the individual educational path and encourage the study of personal factors at the next stage of the research work.

Keywords: individual educational path, τ -type of individual, big biological cycle, academic motivation, implicit theory of learning, style of activity.

Submitted on May, 14, 2018